

מצרים, בריטניה והמערב

(לרקע המשא-ומתן האנגלו-מצרי)

מסע-ההכחדה האחרון של ממשלת מצרים נגד חוג של בעלי-מחשבה חברתית מתקדמת — ובתוכם תלמידי רעיונות סוציאליסטיים מתונים ביותר, אנשי איגוד מקצועי וכיו"ב — מעיד על קרה-ריאקציה המובהק שהבשיל לע"ע מפרי השיתוף שבין ממשלת צדק-יפחה לאוריאנטציה הבריטית במזרח, והשפעת הדוגמה המצרית בולטת במעשי-החיקוי שבלבנון, ארץ שבה שררה עד כה, עקב פיקוח של „צרפת הלוחמת" שבשנות 1945-1941, מידה רבה של חופש המצפון וההתארגנות בשטח הפוליטי והחברתי. — המערב.

א. ארץ מצרים — מה?

מצרים שעל המפה נראית כארץ-מרחבים, המשתרעת על פני כל פינתה הצפונית-מזרחית של אפריקה, אך רישומה זה עשוי להטעות, כיון שכל שטחה של מצרים, פרט ל-3 אחוזים ממנו, הוא מדבר של טרשים, החסר כיום כל ערך כלכלי שהוא. ורק בעמק הנילוס, בוו רצועת-הקרקע הצרה שמשני עברי היאור, המתפתלת מואדי-חלפה שבגבול הסודן, כ-800 מיל (כ-1,300 ק"מ) — ועד לקהיר — ומשם מפציעה כ„דלתה" משולשת, שזוויותיה הן קהיר, אלכסנדריה ופורט-סעיד — בו, רק בו, אפשר למצוא את מצרים האמתית. כאן, בעמק הזה ובדלתה הזאת נתהוותה הציביליזציה המצרית של ימי הקדם, והוא-הוא מקום מגוריה של רוב מניינה של האוכלוסיה בת 18 מיליון המצרים בימינו. צפיפות האוכלוסיה עולה הרבה על 1000 נפש למיל מרובע; כלומר, שיעור המצוי בארצות התעשיתיות של מערב אירופה.

ב. מבניה החברתי של מצרים

קרוב ל-90 אחוז מן האוכלוסיה מתפרנסים במישרין או בעקיפין על החקלאות. לעתים קרובות נאמר על מצרים, שהיא ארץ בעלת נחלאות זעירות. אכן, מספר בעלי-נחלאות עצמאיים קטנים הוא גיכר, אך קניינם אינו עולה על 30 אחוז משטח הקרקע המעובד. עוד כ-30 אחוזים הם נחלאות בינוניות בגודלן, כלומר חוות שגודלן בין 5 ל-50 פדנים (פדן אחד שיעורו 1,038 אקר). ולבסוף 39.3 אחוז הם אחוזות העולות על 51 פדן. רובה של הקבוצה האחרונה, — אחוזות בנות יותר מ-200 פדן, עיבוד האדמה מתנהל לפי כמה שיטות שונות. § בערך מן האדמה מעובד במישרין ע"י בעלי הקרקע עצמם, — שהם, כרגיל, איכרים בעלי חלקות קטנות, — על ידיהם ומשפחותיהם. אלו הן חוות קטנות, בין פדן לחמשה פדנים, והן מפרנסות משפחת איכר ברמת קיום נמוכה מאוד בשכר עבודת פרך. הרבה אחוזות גדולות מעובדות גם הן במישרין מטעם הבעלים — וביחוד אותן האחוזות גדולות, השייכות לזרים או לחברות זרות. לעתים קרובות מאוד מעובדת האחוזה במקום שמישרין ע"י הבעלים רק לעת פיתוחה ושיבוחה, שלאחריה מחלקים אותה לחלקות-אריסים.

השיטה מקובלת ביותר, במצרים כולה היא האריסות, בעלי קרקעות — בינוניים וגדולים מחכירים את אחוזותיהם לאיכרים זעירים, לרוב לחכירה קצרה של שנה אחת. דמי-החכירה משתלמים בכסף או בשווה-כסף; והצורה הראשונה נעשית שכירה יותר ויותר. גודל החלקה המוכרת הוא, כרגיל, כ-5 פדנים. בעל הקרקע מקיים בידו פיקוח על קרקעותיו, ולרוב הוא ממנה סוכן, שמתפקידו

לדאוג גם לכלכל את תעלות-ההשקאה ולהסדיר את חלוקת המים. בהוצאה והשקאה, שהן ניכרות, נושא האריס, ולא בעל הקרקע, והדבר מגדיל את דמי החכירה, הגבוהים גם בלעדי זאת. בעל הקרקע מקיים בידיו פיקוח כללי על האריס ויכול, למשל, להחליט איזה גידולים יגדל. לרוב, פירושו של הדבר הוא, כפייה לגדל כותנה. חווה-החכירה הוא לרוב לתקופת שנה אחת, ולעתים קרובות מועבר האריס מחלקה לחלקה. על החוכר לשאת גם בעול הוצאות אחרות, כגון מלחמה במזיקים, ולאחר שהוא משלם את כל אלה ואת דמי חכירתו, אין לו אלא כדי קיום זעום מאוד. להבטחת כספו מפקח בעל-הקרקע פיקוח מדוקדק ביותר על האסיף. בעלי-הקרקע הבינונים והגדולים רובם הנם בחנית, בעל-אחוזה נעדר, ועסקי נכסיהם מתנהלים ע"י סוכנים. מגע ישיר בין בעל-האחוזה לאיכר הנו מועט על פי הרוב או שאינו קיים כלל (על כל מערומי הניצול, וחוסר זיקה חברתית, הנובעים מכך. — המערכת).

מספר רב של איכרים מועסקים כפועלים שכירים בקרקעות הממשלה ובאותן האחויות פרטיות, המעובדות במישרין ע"י בעליהן. שיעור שכרם הוא בין חצי שילינג לשילינג (2½ — עד 5 גרוש) ליום. הרמה הכללית של האוכלוסיה הכפרית נמוכה עד לאימה. רובם הגדול של הפועלים השכירים, אריסים ובעלי נחלאות קטנות גם יחד מתפרנסים בדוחק. האנאלפא-ביתיות היא כמעט נחלת הכלל, ומצב בריאות הציבור עודנו מונח ביותר. כ־70-80 אחוז מן האוכלוסיה הכפרית סובלים מבילה-רציה, וחולי-תולעים, הפוגע פגיעה ניכרת בבריאות הכללית של החולה והגורם לעתים קרובות למות. גרענת ומחלות עיניים אחרות גם הן מצויות מאוד. לפי האומדנא, 95 אחוז מן האוכלוסיה לוקים במחלות עיניים קשות, ו־90 אחוז — בגרענת.

בערים החלו להתפתח בשנים האחרונות כמה תעשיות, וקיימים גם כמה ענפי-מלאכה עתיקים, שכמה מהם פותחו לפי מתכונת תעשייתית חדישה. כ־10 אחוזים מן האוכלוסיה מתפרנסים על תעשיות, מלאכה ומסחר. בין מפעלי החרושת החשובים יותר יש לציין את בית הזיקוק לנפט בסואץ, עם תוצרות-הלוואי שלו, את זיקוק הסוכר, ותעשיית התססת „הג'ין" הקשורה בו, טוויה ואריגה, חמרי בנין וטבק. רוב המפעלים התעשייתיים קטנים מאוד בממדיהם, רבים בנויים על עבודת-משפחה, או שהנם בתי-מלאכה המעסיקים אומנים אחדים. עיבוד הכותנה בבתי חרושת עודו בראשיתו.¹⁾

ג. האוכלוסיה

רובה הגדול של אוכלוסיית מצרים הם מוסלמים דוברי-ערבית. הגדול שבמיעוטים הוא — העדה הקופטית המונה כמיליון נפש. אלה הם נוצרים ילידי המקום וגם הם לשונם ערבית. רובם תושבי עיר. מלבד אלה נמצאים במצרים כרבע מיליון זרים, היושבים בה ישיבת קבע, רובם בלשון הערים הראשיות — קהיר, אלכסנדריה ופורט-סעיד. ואלה הם העמים העיקריים לפי שיעור מספרם: יוונים, איטלקים, בריטים, צרפתים. כן מצויות קבוצות קטנות של תורכים, רוסיים, ספרדים ואחרים. עד 1936 נהנו העדות הזרות משיטת ה„קפיטולציות", שלפיה לא היו האזרחים הזרים כפופים לחוק או למס המצרי, אלא חייבים היו להיענות לקונסולים של מדינותיהם, או לבתי-משפט מעורבים, שהורכבו למשפטים שבין בני נתינות שונות. בני העדות הזרות עוסקים כמעט במסחר, תעשיה ומקצועות חפשיים בלבד. בשני השטחים הראשונים היה חלקם. במשך זמן רב חלק הארי.

1) עם זאת מן הראוי לציין, שיש כמה מפעלים — ביחוד בטכסטיל — שהושקעו בהם סכומים ניכרים (של הון זה, וכן של חברת „מיסר" הממשלתית-למחצה), וצידום: והיקפם מכוננים לייצור במתכונת חדישה. — המערכת.

בשנות המלחמה התקדמו המצרים הרבה בצמצום חלקם של הזרים בחייה הכלכליים של הארץ: וכמעט אין ספק, שמשתאה מצרים בעלת עצמאות שלימה — תופחת עד למינימום מוחלט הפעילות המסחרית והתעשייתית של העדות הזרות.

ד. הרקע ההיסטורי של השאלה המצרית

מיום שנכבשה מצרים על ידי צבא־המשלוח הבריטי, למן 1883 ועד 1914, הוסיפה מצרים להיות להלכה פרו־ביניציה עותומאנית. אלא שהכדיב⁽²⁾ „נעור“ ע"י נציב בריטי עליון, ו„יועץ“ בריטי סופח לכל מחלקה ממשלתית מצרית. בכללותה הביאה תקופה זו טובות־הנאה גדולות למצרים. האדמיניסטרציה הבריטית היתה הגונה וישרה מכל אלה שידעה מצרים מאות בשנים. בפעם הראשונה נעשה צדק לאיכר וניתן לו מגן מפני הפחות ובעלי־הקרקע. מקורותיה הכלכליים של הארץ פותחו. ההשקאה ודרכי התחבורה שופרו, ומצרים נהפכה לארץ עשירה ומשגשגת. אכן, אותם רווחים עצמם, שהביאה בריטניה למצרים, הכשירו את הקרקע לתנועה הפוליטית שעתידיה היתה, בסופו של דבר, לכפות על בריטניה את „יציאת מצרים“ — הלא היא הלאומיות המצרית.

התנועה הלאומית מתחילה במצרים חיש מהר למדי לאחר הכיבוש הבריטי. הפצת ההשכלה וצמיחתו של מעמד של אנשים החיים ברווחה ובבטלה גרמו להתפתחות מהירה, וב־1914 היה זה כבר גורם שמן הראוי היה להתחשב בו. עם כניסת תורכיה למלחמה לצדן של „מעצמות־המרכז“, הוכרז באורח רשמי על קץ ריבונותה של תורכיה על מצרים ועל הפיכת מצרים לארץ־חסות בריטית. בעיני מצרים רבים היה צעד זה בחינת חסימת־הדרך בפני תוספת התקדמות לקראת עצמאות גמורה. דבר זה לא נתקבל אפילו על דעת אותם המעמדות שהרוויחו ביותר מן השלטון הבריטי. עידוד הלאומיות הערבית בארצות השכנות ע"י המדיניות הבריטית בשנות המלחמה — מזה, והעיקרון של וילסון בעניין הגדרה עצמית — מזה, סייעו להפחת אש הרגשות הלאומיים; ולאחר שביתת הנשק של 1918 הגיעו הדברים עד לידי התפרצות הרגשות האנטי־בריטיים בכל רחבי המדינה. סירובם של הבריטים להתיר למצרים לשלוח משלחת לוועידת השלום נתפרש כאילו עתידה מצרים להיות חלק מן הקיסרות הבריטית. הוקמה מפלגה חדשה, ה„וּפּד“ (מלה ערבית, שפירושה: „משלחת“), כדי להבטיח באות־כוח מצרית בוועידת ורסייל, למפלגה זו, שסעד זגלול־פחה עמד בראשה, היתה מטרה אחת בלבד — עצמאות גמורה של מצרים. עד־מהרה הבטיח את תמיכת רובה המכריע של האוכלוסיה לתכנית זו.

ה. הוּפּד והבריטים

מעניין הדבר: משנת 1918 חוזרת ונשנית בהתפתחותה המדינית של מצרים אותה מתפונת עצמה בתדירות חדגונית. שני הצדדים המתמודדים העיקריים היו הוּפּד והבריטים. הראשון ייצג את המון־העם, שתכנית לאומנית פשוטה מאחדתו; הצד שכנגד פעל בארץ בעיקר באמצעותם של הארמון ושל קבוצות מדינאים קטנות, ללא תמיכת ההמונים. לאחר נסיונה לדכא את הוּפּד בכוח־הזרוע ולאחר הגלותה את מנהיגיו, שינתה בריטניה את תכסיסה, ובשנת 1922 ניסתה לפייס את הלאומנות המצרית ע"י הודעה חד־צדדית⁽³⁾, המכריזה על מצרים כעל מדינה ריבונית ועצמאית. אך 4 נקודות הונחו כמסויגות לסמכות הבריטית, עד היחתם חוזה מתאים בין שתי המדינות. ואלו הנקודות:

(2) המשנה־למלך מטעם הפדישאח התורכי — משרה שהיתה נחלת־ירושה בשושלת צאצאי מוחמד־עלי. — המערכת.

(3) דהיינו — לא כפרי בירור, או הסכם עם המצרים. — המערכת.

1) הבטחת עורקי התחבורה הקיסרותיים העוברים במצרים; 2) הגנת מצרים נגד תוקפנות, או התערבות זרה; 3) הגנה על האינטרסים והמיעוטים הזרים במצרים; 4) מעמדה של סודן.

הכרוה זו, אעפ"י שרחוקה היתה מלמלא את שאיפות המצרים, הפיגה על כל פנים במידת־מה את המתיחות והכשירה את הקרקע להחזרת חיים ציבוריים תקינים בארץ. בין 1922 ל־1936 נתחלפו בזו אחר זו בקהיר כמה ממשלות, שרובן עמדו תקופות־זמן קצרות. כמה מהן היו ממשלות־ופד, שנהנו מאהדת ההמונים, אך חסרות אונים היו למשול, מחמת התנגדות הבריטים והארמון. כמה ממשלות — „ממשלות־ארמון“ היו, ששלטו בדרך של „פקודות־חוק“ ממשלתיות בלי להזקק הרבה לפרלמנט, — אך, בסופו של דבר, לא יכלו להאריך ימים מפני איבתו של עיקר האוכלוסיה. במשך השנים הללו נעשו כמה נסיונות לשאת ולתת על החוזה, אך כולם נכשלו. מחמת הניגודים שבין הדרישות הבריטיות והמצריות.

ג. החוזה האנגלו־מצרי של שנת 1936

אכן, בשנת 1936, החלו הסכנה המתגברת מצד האימפריאליזם האיטלקי והמסע בחשב לאיים על בריטניה ועל מצרים כאחד, ושני הצדדים נתמלאו רצון להסכם. משא־ומתן החל באוירה ידידותית בשנים במרס 1936: בין משלחת בריטית, בראשותו של סיר מיילס למפסון, המורכבת רובה מומחים לענייני צבא, צי ואויר, ובין משלחת מצרית, בראשות מוסטפה נח־פחה, מנהיג הופד וראש ממשלת מצרים, שכללה באי־כוח כל המפלגות המצריות, פרט לחבורה אחת קטנה או שתיים שהיו נטולות חשיבות. החוזה נחתם בלונדון ב־26 באוגוסט 1936.

לפי החוזה הכירה בריטניה בעצמאותה של מצרים, וברית צבאית מלאה נחתמה בין שני הצדדים. במקרה מלחמה, סכנת מלחמה או „חשש לשעת חירום בין־לאומית“, צריכה היתה מצרים להעמיד לרשות בריטניה את כל האפשרויות והסידורים שבתחומיה ובכוחה להעמיד. הכיבוש הבריטי הצבאי של מצרים צריך היה להסתיים, אלא ש„עד לאותו זמן, שבו יוכל הצבא המצרי להגן על תעלת סואץ“, — תקיים בריטניה. כוחות מוגבלים באיזור התעלה. חיילות אלה, על משפחותיהם וחבר עובדיהם האזרחיים, ישוכנו בבניינים שייבנו על חשבון מצרים. כשיהיו בניינים אלה מוכנים, יועברו לשם החיילות הבריטיים החונים בקהיר. אך החיילות הבריטיים שבאלכסנדריה יהיו זכאים להשאר שם שמונה שנים נוספות לאחר חתימת החוזה (כלומר — עד 1944 — המערכת). נקבעו עקרונות מספר לתנועת חיילות ומטוסים בריטיים בטריטוריה המצרית שמחוץ לאיזור התעלה.

בוטלה הגבלת הצבא המצרי שהועמד על — 11,500 איש בלבד. אך בהרחבת צבאה היה על מצרים להשתמש רק ביועצים ומדריכים בריטיים, ולא באחרים, יהיו אשר יהיו, ולקיים זיון וציוד רק מטיפוס בריטי.

תוקפם של סעיפים צבאיים אלה נקבע ל־20 שנה. בסוף תקופה זו יקבלו הכוחות המצרים מידי הבריטים את ההגנה על תעלת סואץ — אם יהיו מוכנים לכך, ואלו אם לא יהיו הכוחות המצריים מוכנים לכך, ואם לא תימצא הסכמה בין שתי המדינות, יועבר העניין לבוררות.

הבעיה המסובכה של הסודן פתרונה נדחה ע"י החזרת סודן ל„סטטוס קוו“ של 1899, כלומר — „שלטון במשותף“ אנגלי־מצרי. הגנת הזרים במצרים נהפכה מכאן ואילך לעניין שבסמכותה של מצרים בלבד, ומשטר הקפיטולציות צריך היה להיבטל. עם ביטולן של הגבלות רבות כ־לכך בריבונות המצרית, צריך היה הנציב הבריטי שבקהיר להקרא מכאן ואילך בתואר „שגריר“; אך הוסף להיות בעל זכות־קדימה תמידית לגבי כל שאר הדיפלומטים הזרים שבקהיר.

החווה של 1936, כפי שאפשר לראות, לא מימש עדיין את התוכנית הלאומית בשלמותה.

ואף על פי כן היתה בו מידה חשובה של התקדמות, — שמשטר ה"קפיטר לצינות" השנוא ועמדת-הבכורה למיעוטים הזרים נתבטלו, ויותר מבכל זמן אחר משנת 1882 היו המצרים אדונים בביתם. הכוחות הבריטיים חייבים היו לצאת מעמק הנילוס ומן הדלתה לאיזור התעלה, ואף על פי שעדיין היו בטריטוריה מצרית, לא הוסיפו לנקר את עיני המצרי אי-שהעם בעסקיו היום יומיים.

הרוב הגדול של המצרים בעלי ההכרה הפוליטית הכירו, כי החווה נתן להם את המכסימום שיכלו לקוות לו בשעה שחולשתם הצבאית נוכח סכנה מאיימת היתה ברורה ביותר. עם פרוץ המלחמה ב-1939, התקדם בניין המשכנות באיזור סואץ אך מעט; והוצאת החיילות הבריטיים מן הדלתה נדחתה, כמובן, עד לגמר המלחמה.

חווה 1936 הביא שינוי רב בעניינים הפנימיים של מצרים. עד אז היתה מפלגת הופד במצרים המפלגה הפוליטית היחידה, במשמעותה המערבית של המלה הזאת. שאר המפלגות הרבות היו, למעשה, בחינת כת חסידים אישיים של פחה או שני פחות בעלי השפעה, ואת הסעד לעצמן בקשו לא בזרם מסויים של דעות בארץ, אלא בחבורות הקטנות של בעלי האינטרסים ה"משוריינים", או לעתים קרובות עוד יותר — בארמון-המלך, בבית הנציבות הבריטית, או בשניהם גם יחד, ואלו התגשמותו של חלק גדול מתכנית הופד כפי שהיתה עד כה העמידתו מעתה בפני שאלה דוחקת: ועכשיו מה? והבדלי-דעות שנתגלעו הביאו עד משבר בתוך המפלגה וחוללו סדרה של פילוגים.

ז. בין הופד לארמון

בינתיים נתחוללה עוד תמורה בעלת חשיבות. ב-28 באפריל 1936 מת המלך פואד, ובמקומו בא בנו הנסיך פארוק. כיון שהנ"ל לא הגיע עדיין לפרקן המלכותי, הוקמה תחילה מועצת עוצרים. פואד היה מלך שדעת הבריות לא היתה נוחה הימנו ובמחשבת בני עמו כרוך היה שמו בשלטון הזר ובסיכול רצונה של האומה. עלייתו לכסא-המלוכה של הנסיך הצעיר, אשר שמו לא הוכתם ע"י כל שותפות ממין זה, נתקבלה בהתלהבות יתירה. הנבונים שבין אויבי-הופד המצריים ראו בפופולריותו של המלך הצעיר אפשרות של נקודת ריכוז אנטי-ופדית, שיהיו לה בסיס רחב של תמיכה עממית וכוח משיכה דמגוגי חזק. אכן, למן 1936 ועד היום הזה היתה זירתה המדינית של מצרים נתונה בראש וראשונה, למאבק שבין שתי קבוצות: מצד אחד גוף הופד, שנותר לאחר הפילוגים והפרישות, בהנהגתו של נחאס פחה, ונתמך במידה רבה על ידי אכרים ופקידים נמוכים; ומצד שני — סיעת אנשי הארמון, שתחילה הונהגה על ידי עלי מהר פחה ואחרים, בשם המלך, ואחר כך, במידה גדלה והולכת, ע"י המלך פארוק עצמו. סיעה זו נהנתה מתמיכתם של רוב העשירים שבבעלי-האחוזות ובעלי-התעשייה, ונוסף על כך, רכשה לה חסידים בקרב האכרים ובעלי המלאכה, שהיו קודם לכן מתומכי הופד.

הממשלה הופדיסטית של נחאס פחה מוגרה ע"י "הפיכה" מעשה-ידידי הארמון בתחילת 1938, ואחריה באה שורה של ממשלות, שהארמון שלט עליהן במידה זו או אחרת. הממשלות המצריות שבשנות-המלחמה הראשונות לא הגו, בדרך כלל, חיבה יתרה לבריטניה הגדולה, ואת התחייבויותיהן לפי החווה היו ממלאות בנכונות ורצון מעטים ככל האפשר. ורבים המאמינים, כי בעניין הזה תמך בהם המלך, וישנן כמה הוכחות, כי לא בלבב שלם התפללו המלך והממשלה לנצחונן של בנות הברית.

בפברואר 1942, לאחר משבר-הממשלה, הופעל הלחץ הבריטי בצורה נמרצת

מאוד. השגריר הבריטי בא לארמון, כשכוחות צבאיים מאחוריו, והגיש אולטימטום למנות לאלתר את נחאס פחה כראש ממשלה, בנימוק, שלו לבדו נתונה תמיכת רובם של האוכלוסין, וממילא הוא לבדו יוכל למלא בדרך יעילה את התחביבויותיה של מצרים לפי החוזה. המלך נכנע להפגנה זו של כוח, וכך חזר הופד למשול בסיוד בריטי.

כמעט שאין ספק, שדרך חזירתו לשלטון והפגיעה המפורשת שנפגעה ע"י כך הריבונות המצרית גרעו מן הופד הרבה מהתמיכה שהיתה לו בעם, וכן הגבירו מאוד את מורת-הרוח המצרית מפני חוזה 1936, שהותיר עדיין דרך להתקפות כאלה על עצמאותם. בחוגים רבים התייחסו מעתה לנחאס ולשותפיו כאל קויסי לינגים בריטיים, והרושם הזה נתחזק ע"י קיימם בנאמנות את החוזה בשנים החתכות, 1942-4.

לאחר תקופת-מה של מימשל, נחלש הופד במידה רבה ע"י פרישתה של הקבוצה החשובה בראשותו של מפרס-עובייד-פחה, עו"ד קופטי, שהיה בשעתו מאנשי שלומו של נחאס המקורבים אליו ביותר בהנהגת הופד.

מכרם וחסידיו נצטרפו לסיעת חסידי הארמון והחלו במסע השמצה מר נגד עמיתיהם-לשעבר בופד, בהאשימם אותם בממשל כושל, בהנהלת-ענינים מופקרת בשחיתות למיניה. קרנו והשפעתו של הופד ירדו בהתמדה מחמת התקפות אלה, עד שלבסוף רק הלחץ הבריטי הוא שעוד קיימו במעמד של ממשלה. משנתרפה הלחץ הזה, באה נפילתו מחויבת-המציאות של נחאס, ובאוקטובר 1944 הוקמה ממשלה חדשה על בסיס קואליציוני רחב של המפלגות האנטי-ופדיות ובתמיכתו של הארמון. ראש המיניסטרים היה אחמד מהר, איש ופד לשעבר, ולאומני נמרץ. לאחר שרצחיהו חבר צעיר של קבוצה פשיסטית קטנה, בא תחתיו חברו לממשלה מוסטפה נוקרשי-פחה, גם הוא מפורשי הופד, מתנגד ולאומן ללא פשרה. בינתיים נתגלעה מחלוקת בקרב הקואליציה הממשלתית, והתפרצויותיהן של מהומות הביאו בפברואר 1946, למינויה של ממשלה חדשה, שבראשה הועמד איסמעיל צדקי פחה הבא-בימים.

את צדקי רואים, בדרך כלל כ"נייטראלי", שאינו קשור בשום קבוצה מן הקבוצות הפוליטיות הגדולות. במשך שנות ה-20 ובראשית שנות ה-30 היה אויב פעיל ותקיף של הופד, ופעמיים שימש כראש מיניסטרים ושלט כדיקטטור-ממש, ע"י פקודות-חוק ובלי זיקה לפרלמנט. בשל זה בדרכו הצבורית נחשב תחילה כמכשיר בריטי, אבל אחר כך הצליח לטהר עצמו בעיני הלאומיים, וב-1940 כבר הוחזק כאויבה של בריטניה ולא זו בלבד, אלא כמי שעלול לשתף פעולה עם ה"ציר".

קשה לומר, באיזו מידה מוצדקת היתה השקפה זו. יציאתו זו מכלל פרישה מן החיים הפוליטיים כדי לעמוד בראש הממשלה דווקא בשעה זו, יש לראות כאמצעי "שבין-הזמנים", שחשיבותו לא נתבררה עדיין. ברי, שאין הוא נהנה מתמיכה רחבה בארץ, ואף לא בחוגים המסוייגים יותר שבמעמד השולט. ספק הוא, אם תאריך ממשלתו ימים, לאחר שיושלם המשא והמתן המתנהל עתה לקביעת החוזה האנגלו-מצרי.

ח. הריאקציה הדתית

אך התפתחות פוליטית זו של מצרים בשנים האחרונות אינה אלא חלק מן הסיפור. מתחת לפני השטח נתפתחו תנועות עמוקות וחשובות יותר. כבר לפני פרוץ המלחמה ב-1939 היה חלק גדול מן האוכלוסיה המצרית מואס במצב העניינים הקיים, על כל בחינותיו, ומספרם של אלו הלך ורב. דבר זה היה בא לידי גילוי בצורת השלילה שהללו שללו את המערב, על כל ערכיו, ואת כל המפלגות והפוליטיקאים המצריים גם יחד, בתורת "בובות" קלות-דעת, 73

המנסות לשחק קומדיה פרלמנטרית מערבית חסרת-משמעות, שאין בה כל ערך וכל ממשות בשביל המצרים.

נטיה זו מצאה לה את מנהיגיה בקרב אנשי המעמד הכנסיתי הישן הקרויים „עולמא“, חכמי המשפט הקדוש של האיסלאם. את חסידיה אפשר היה למצוא בעיקר בין האומנים ובעלי המלאכה שבערים ובין כמה יסודות שבקרב האכרות. מסגרת הארגון החביבה עליהם הייתה אגודות ואחוות דתיות.

החוקה ורבת-ההשפעה שבכל האגודות הללו היא „אל-אחואן אל-מוסלימין“ — „האחים המוסלמים“. משערים, כי לארגון זה יש יותר ממיליון חסידים והוא מונהג ע"י שיך חסאן אל-באנה, קנאי, בעל תאוות-שלטון וכשרון ארגון, הנושא בלבו שנאה עמוקה למערב ולכל פעלו.

המטרה הסופית של האגודות המוסלמיות היא לא פחות מחידוש המשטר והשררה האיסלאמיים הישנים. כי אכן ריאקציונית היא המטרה, — הכרוכה בשלילת אותה מידת הקידמה שהושגה בדרך אל רעיונות המערב של דמוקרטיה ועליה חברתית — דבר זה אינו צריך ראייה. הצלחתה בקרב העם מעידה על חומרת המשבר הכלכלי והמוסרי, שזעזע את חברות-האדם במזרח עד ליסודותיהן.

טבעי למדי שאיש-המזרח מיחס למערב את כל הפגעים הבאים בעקב המשבר הזה, וחושב כי המכה שהנחית המערב על המשטר הישן היא שהתחילה בתהליך זה שהגיע לשיאו במצוקה של ימינו. במשך שנות המלחמה פעלו גורמי המשבר הכפול הנ"ל פעולה חזקה הרבה יותר, והמחסור החמור בכמה מיצרכים והתיקרותם הרבה של המחירים הוסיפו לאנשים נימוקים לחשוב לפי קויו מחשבה שלכאורה אינם מדיניים. המחזה העגום של תרבות המערב הקורעה עצמה לקרעים — מזה, והפוליטיקאים ה„דמוקרטיים“ המקומיים, המתחרים איש עם רעהו באנוכיות, שחיתות וחוסר-כשרון — מזה, כל אלה יחד היטו אנשים רבים יותר לחשוב, שרק בשיבה אל הסדר האיסלאמי העתיק, על יציבותו הסוציאלית ועל ערכי-מוסרו המושרשים עמוק, — תוכל מצרים למצוא את תשועתה ולהירפא מסרטן-המערב, שהיה מחריבה לאט לאט.

אך השיבה אל הסדר הישן — פירושה לא היה שיבה אל יציבות חברתית ואל מסורות מוסריות בלבד. פירושה היה גם גל עולה של שנאת-זרים וקנאות דתית, שכרך את הזרים ואת ילידי המקום שאינם מוסלמים גם יחד בשנאה אחידה.

הריאקציה הזאת נגד המערב לא צומצמה בתחומי האגודות המוסלמיות וחסידיהן במישרין בלבד — היא פגעה גם בחלק גדול מן האוכלוסיה בכללותה, וגם השפיעה על מדיניות הממשלה המצרית השפעה שגדלה והלכה במשך שנות המלחמה. אין ספק, שהדבר הוא גורם נוסף חשוב בדרישה הגוברת בהתמדה לשינוי החוזה האנגלי-מצרי וליציאתם הגמורה של כל החיילות הזרים מתחומי המדינה המצרית. הדבר בא לידי גילוי בכמה דרכים — בהעברת עסקי זרים רבים אל בסיס „מצרי“ — בלשון הפנקסים והמכתבים ובהרכב חברי-העובדים; — ובשימוש בלחץ כלכלי חזק נגד השאר, על ידי הפליה לרעה במתן עבודה, תשלומי מסים וכו', נגד הזרים וכן נגד הנוצרים והיהודים המצרים; ולבסוף, בהתפרצויות מעשי-אלמות גלויים נגד מיעוטים דתיים ולאומיים.

בתקופות שונות היו הופד והארמון, ה„ציר“ ובנות-הברית, מחזרים אחרי שיך חסאן אל-באנה; הוא קיבל עזרה מכל מי שהציעה לו, אך מעולם לא העמיד את אגודתו לרשות כל גוף אחר.

היום מדברות השמועות על התקרבות בין השייך והרוסים⁽⁴⁾. ברית בלתי-

(4) אכן, מאז נכתב המאמר נפלו כמה דברים, המחלישים מאוד רושם זה, שנתקבל לפני זמן מה. — המערכת.

טבעית כזאת בין אנשיריאקציה דתיים ובין רוסיה המועצתית אולי אינה בלתי מתקבלת על הדעת, כפי שהדבר אולי נראה בסקירה ראשונה. אלה הם המתנגדים הראשונים במעלה (הפנימיים — מזה, והחיצוניים — מזה) למצב הקיים במצריים ואפשר שזמן־מה לפני שתפרדנה דרכיהם, יוכלו ללכת יחדיו.

ט. נטיות פשיסטיות, סוציאליסטיות וקומוניסטיות

שלילת המטר הקיים במצרים לבשה גם צורות אחרות, ולא רק ריאקציה דתית, אף־כי הללו רחוקות עוד לפי שעה משיעור כוחה של הנ"ל.

כמה חברות קטנות פשיסטיות או כמעט־פשיסטיות שגשגו לפני המלחמה, והחשובה שבהן היתה „מצרים הצעירה“, או מפלגת „החולצות הירוקות“, בראשותו של עו"ד צעיר, הקרוי אחמד חוסיין. לחברות הללו היו חסידים, אף־כי בשיעור מצומצם, בין הסטודנטים ובני האינטליגנציה, אך הן נעלמו לאחר מפלתו הצבאית של ה„ציר“ באפריקה הצפונית ובאירופה. יש סימנים לחיזוש פעילותן של החברות הללו בעת הזאת, אף כי אינן בחזקת סכנה רצינית, אלא שהן עלולות ליהפך למסוכנות, לכשיעשו יד אחת עם תנועות הריאקציה הדתית, החזקות לאין ערוך יותר. תנועות השמאל היו אסורות במצרים עד העת האחרונה, ובין שתי המלחמות פעלו חברות סוציאליסטיות וקומוניסטיות קטנות באורח בלתי־לגיטימי, ללא הצלחה רבה או ללא השפעה רבה.

תנועת האגודות המקצועיות הוכרה רשמית, פרט לשני ענפים — חקלאות ושירותים ציבוריים, שהם התחומים החשובים ביותר. אך לא היתה זו תנועה חזקה ביותר, וכן לא היה לה אופי פוליטי מובהק.

אך במשך השנים האחרונות חל שנוי־מה. מצד אחד, למראה עליית קרנם של הכוחות הצבאיים הסובייטיים, נתעוררו צעירים מצריים רבים לשאת אל מוסקבה עין של אהדה ועניין; ובמובן זה ממלאת רוסיה במידת־מה, את החלל הפוליטי שנשתייר עם העלמן של מעצמות־ה„ציר“. מבחינה זו רואים את רוסיה, בראש וראשונה, כמעצמה רבת־י, אשר בהשפעתה אפשר להשתמש כמשקל־נגד כלפי בריטניה, ואשר את כוחה אפשר לקרוא לעזרה בכדי לסחוט ויתורים מן האימפריאליזם הבריטי.

אך פרט ל„תנועת האגף השמאלי“ הזאת, שהיא רק מעין „מהלך“ חדש במשק מדיניות־הכוח, קיימת עוד „תנועת אגף שמאלי“ אחרת, שעד כה אינה נתונה במסגרת ואינה מכוונת או מודרכת, אך עומקה וחשיבותה גדולים יותר. אפשר למוצאה בעיקר בין הסטודנטים והאינטלקטואליים הצעירים יותר, שבפעם הראשונה, מזה שנים רבות, סרה מהם ההתענינות בפוליטיקת־המפלגות המצרית והם מתחילים עתה להכיר לדעת יותר ויותר, שהניגוד בין הופד לארמון, ובין האישים השונים אשר בזירה המצרית ניטלה חשיבותו ואין לו משענת־של־ממש לגבי הבעיות העיקריות שבחיי מצרים בזמננו. אף על פי שגם הם, כאחיות הדתיות, מואסים בסדר הקיים, — מכל מקום אינם שואפים כמותן לפתרון ע"י שיבה לעבר האיסלאמי, שהשפעתו עליהם נגרעה מאד. לעצמו של דבר נוטים הם יותר לתלות תקוותיהם באידיאלים סוציאליסטיים מעומעמים, שבמידה רבה מכריזים עים בהם שיקולים כלכליים וחברתיים את הבעיות הפוליטיות, ומקום חשוב הוקצה בהם לבעיה המשועת והמוזנחת משכבר הימים, בעיית האיכרות המצרית. כמה מן החוגים הללו הם פרו־סובייטיים, וכמעט קומוניסטיים לפי השקפתם. אחרים, המיואשים בחשבם כי אין מדיניות־החוץ הסוביטית שונה מזו של המעצמות האימפריאליסטיות, אלא במידה מועטת בלבד, נוטים יותר לדימוקרטיה סוציאלית, מן הסוג האידיאליסטי מטושטש ההגדרה. קבוצות אלה הן בלתי מאורגנות לעת עתה, פרט לקבוצה הקומוניסטית הקטנה אך פעילה, והשפעתן מחוץ לחוגי

האינטליגנציה — מצומצמת. הן שואפות להתפשט בקרב המעמד הגדל של הפועלים ובעלי המלאכה שבערים. וגם הללו, נוטים לשלול את כל הקבוצות הפוליטיות השונות הקיימות 'מאז, — והשמאל שעודנו בראשיתו, מתחרה באגודות הדתיות על הנהגתו של מעמד חדש וחיוני זה.

מסקנות

ולסיכום: — המצב במצרים מלא סכנות ואי־בטחון. בבסיסה של אותה הפירמידה — המון אכרים מרושש, בור, מלא־תרעומת, שהכרתו את עוצם הקיפוחים שמקפחים אותו גדלה והולכת, — כשם שגדלה והולכת מורת־רוחו מפני מפלגת הופד, שלה שמר אמונים באורח מסורתי; ומעל לו — אוכלוסיית־עיר של בעלי מלאכה, פועלי תחבורה ושאר יסודות של פרולטריון המתהווה, הנתון עדיין להשפעתם של מנהיגיו הדתיים, אך הולך ומכיר בהדרגה את עצמו כמעמד חברתי בעל תביעות כלכליות מסוימות, והוא נתגדל עתה במידה רבה ע"י המוני הפועלים המועסקים ע"י כוחות־הצבא הבריטיים, האמריקאים והאחרים החונים במצרים, ששכרם טוב באופן יחסי, ועתה מאיים עליהם חוסר העבודה⁵; ושוב, רובד אחד למעלה — מעמד בינוני, קטון אך גדל והולך, של אנשי־עסק, בעלי המקצועות, בני־האינטליגנציה ופקידי השירות הציבורי שעד כה היו אבן־המסד הראשית של התנועה הלאומית, אך עתה מתחילים לבקש השראה לעצמם במקום אחר; ולבסוף, כשיא הפירמידה, קבוצה קטנה, אך מופלגת בעשירות, של בעלי קרקעות, אנשי תעשייה וכיו"ב, שהם מושליה האמיתיים של מצרים.

וה הפעם הראשונה שמעמד העשירים הזה חש כאילו איום רציני מאיים עליו מל מטה, והוא תוהה ומודאג ומבקש סביבו בני ברית, כדי לעצור או להטות את נחשול התרעומת העולה מלמטה. תרעומת זו עצמה — התייחסות לשנאה עיוורת לכל מה שריח של מערב נודף ממנו, ודרך האחוות המוסלמיות (ואולי מתוך ברית עם הארגונים של הריאקציה הפוליטית), תכוון לקראת שיבה־מחדש אל גוסס המזרח הישן, אשר בו לא יהיה מקום לא לאיש המערב ולא ליליד המקום שאינו מוסלמי? או אולי תשאף להגיע לפורקנה בדרך של לאומנות פוליטית עקרה, אשר רצונה יהא לסלק כל מה שמוצאו מן המערב, פרט לטכניקת־הדיכוי שלו — ולא־סובלנותו? או אולי יצליחו האלמנטים המתקדמים והסוציאליסטיים להבהיר את רעיונותיהם, לכונן את ארגונם ולהרחיב את חוג השפעתם במידה מספקת, כדי שיוכלו להגיע לכלל השפעה מכרעת על עתיד ארצם?

ברגע הזה קודרים הם הסיכויים. האחוות הדתיות זכו להשפעה רחבת־היקף, הגדלה והולכת, והן צועדות לקראת שתוף פעולה הדוק יותר עם התנועות של הריאקציה הפוליטית. יתירה מזו: רוב החוגים הפוליטיים והממשלתיים נלכדים יותר ויותר ברשת רעיונותיהם, ובאמצעות הליגה הערבית ושאר קשרים מתפשטת והולכת השפעתן הרחק אל מעבר לגבולות מצרים.

פעולה בלתי זריזה או תוקפנית של המערב עשויה רק להטעים את התהליך המסוכן ולהטיל את מצרים (ועמה, אולי את כל המזרח־התיכון הערבי כולו) אל בין זרועות הקנאים הדתיים. אך לעת־עתה עוד לא אבדה התקווה למנוע את הדבר, הרבה יכלה לסייע כאן מדיניות נבונה ואוהדת, ומעל לכל — מתואמת, שתתווה ע"י מעצמות המערב ורוסיה.

(5) אכן, בינתיים, עם סגירת רוב מיתקני צבאות־הברית, נתהוותה במצרים הבעיה החמורה של העסקת מחנות פועלים אלה, אשר „פונקו“ ע"י רמת־שכר בריטית ואמריקאית ומתקשים להסתגל לנוהג השכר המצרי „המקורי“. — המערכת.